

O'zbekiston Respublikasi
Maktabgacha va maktab
ta'limi vazirligi

ISSN: 2992-9008
UDK: 37

TA'LIM VA TARAQQIYOT

Ilmiy-uslubiy jurnali

2026-YIL 5-SON

www.journal.namspi.uz

Bosh muharrir: Namangan davlat pedagogika instituti rektori B.E.Xusanov

Mas'ul muharrir: Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektor M.R.Qodirxonov

Mas'ul muharrir o'rinbosari: Ilmiy tadqiqotlar, innovatsiyalar va ilmiy-pedagogik kadrlar tayyorlash bo'limi boshlig'i J.A.Yuldashev

TAHRIR HAY'ATI

Aniq va tabiiy fanlar: k.f.d., prof. Sh.Abdullayev, f-m.f.d., dots. R.Xakimov, k.f.d., prof. N.Vohidova, k.f.d., dots. M.Qodirxonov, b.f.d., dots. A.Batashov, f-m.f.n., dots., T.Abdullayev, p.f.n., dots. M.Eshnazarova, p.f.n., dots. G'.Nafasov, p.f.n., dots. M.Boltayeva.

Texnika fanlari: t.f.d., prof. A.Umarov, t.f.d., prof. A.Qayumov, PhD, dots. Sh.Xudoyqulov, PhD, dots. Abdunazarov.

Ijtimoiy-gumanitar fanlar: s.f.d., prof. T.Fayzullayev, tar.f.d., prof. A.Rasulov. f.f.d., prof. M.Ismoilov, i.f.d., dots. N.Sotivoldiyev, t.f.n., dots. A.Isoqboyev, f.f.n., dots. O.Mamatov, t.f.n., dots. Z.Haydarov, PhD. J.Yuldashev, PhD. A.Abdullayev.

Pedagogika fanlari: p.f.d., prof. B.Xodjayev, p.f.d., prof. X.Najmiddinova, p.f.d., prof. T.Ismoilov, p.f.d., prof. S.Abdullayev. p.f.d., prof., M.Y.Sobirova, p.f.d., prof., R.Zamilova, p.f.d., prof. Sh.Xujamberdiyeva, p.f.d., dost. M.Asqarova, PhD S.Jamoldinova, PhD, dots. M.Asranboyeva.

Filologiya fanlari: fil.f.d., prof. N.Uluqov, fil.f.d., prof. H.Usmanova, f.f.d., dots. X.Shokirova, p.f.n., dots. S.Misirov, p.f.n., dots. Sh.Ubaydullayev, PhD., dots. P.Lutfullayev, PhD., dots. M.Yakubbayev.

Texnik muharrir: R.Tursunov

Tahririyat manzili: Namangan shahri, Uychi ko'chasi, 316-uy.

Pochta indeksi: 160136, **Faks:** (0369) 227-27-21,

Email: Info@namspi.uz

"Ta'lim va taraqqiyot" ilmiy-uslubiy jurnali elektron to'plam sifatida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi **Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi (AOKA)ning 2022-yil 25-oktabrdagi № 045044 raqamli guvohnomasi** asosida chop etiladi. Jurnal **Oliy Attestatsiya komissiyasining 2024-yil 30-noyabrdagi (№ 364/5) yig'ilishi qaroriga asosan pedagogika fanlari bo'yicha falsafa fanlari doktori (PhD) va fan doktori (DSc) ilmiy darajasiga talabgorlarning dissertatsiya ishlari yuzasidan asosiy ilmiy natijalarini chop etish uchun tavsiya etilgan.** UDK: 37, Xalqaro standartlashtirish raqami (ISSN): 2992-9008.

Maqolalarning ilmiy saviyasi va keltirilgan ma'lumotlar uchun mualliflar javobgar hisoblanadi.

UO'K: 372.881.111.1

INGLIZ TILIDA YOZMA NUTQNI RIVOJLANTIRISHDA JARAYONGA YO'NALTIRILGAN YONDASHUV: KONSEPTUAL ASOSLAR VA METODIK TAMOYILLAR

Abduqahhorova Mahliyo Farhodjon qizi

Namangan davlat universiteti tayanch doktoranti

E-mail: makhliyoabdukakhkhorova@mail.ru

Annotatsiya. Mazkur maqolada umumta'lim maktablarining 10–11-sinf o'quvchilarida ingliz tilida yozma nutq ko'nikmalarini rivojlantirishda jarayonga yo'naltirilgan yondashuvning nazariy asoslari va metodik tamoyillari tahlil qilinadi. Yozma nutqning kognitiv, lingvistik va kommunikativ xususiyatlari yoritilib, yozish faoliyatini faqat yakuniy matn sifatini baholash bilan cheklashning metodik jihatdan cheklangan tomonlari ko'rib chiqiladi. Flower va Hayesning yozuv jarayoniga oid kognitiv modeli hamda ikkinchi tilda yozishni o'rgatish bo'yicha ilmiy qarashlar asosida rejalashtirish, dastlabki qoralama yaratish, qayta ko'rib chiqish, tahrirlash va yakuniy matnni taqdim etish bosqichlarining o'zaro aloqasi izohlanadi. Shuningdek, yuqori sinf o'quvchilarining yosh xususiyatlari va ta'lim ehtiyojlarini hisobga olgan holda fikr-mulohaza, o'zini o'zi baholash va hamkorlikda yozishning metodik imkoniyatlari asoslanadi. Maqolada asoslangan metodik tamoyillar keyingi tajriba-sinov ishlari uchun nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: yozma nutq, yozma nutq ko'nikmalari, ingliz tili ta'limi, jarayonga yo'naltirilgan yondashuv, kognitiv jarayon, rejalashtirish, qoralama, qayta ko'rib chiqish, tahrirlash, yuqori sinf o'quvchilari.

A PROCESS-ORIENTED APPROACH TO DEVELOPING WRITING SKILLS IN ENGLISH: CONCEPTUAL FOUNDATIONS AND METHODOLOGICAL PRINCIPLES

Abdukakhkhorova Makhliyo Farhodjon qizi

Basic doctoral student, Namangan State University

E-mail: makhliyoabdukakhkhorova@mail.ru

Abstract. This article analyzes the theoretical foundations and methodological principles of the process-oriented approach to developing English writing skills among students in Grades 10–11 of general secondary schools. It explores the cognitive, linguistic, and communicative characteristics of writing and examines the methodological limitations of restricting writing instruction to the assessment of the quality of the final written product. Drawing on Flower and Hayes's cognitive process model of writing and scholarly perspectives on second-language writing instruction, the article explains the interrelationship

between the stages of planning, drafting, revising, editing, and presenting the final text. Furthermore, it substantiates the methodological potential of feedback, self-assessment, and collaborative writing, taking into account the age-related characteristics and educational needs of upper-secondary school students. The methodological principles substantiated in the article may serve as a theoretical basis for subsequent experimental research.

Keywords: *writing, writing skills, English language teaching, process-oriented approach, cognitive process, planning, drafting, revising, editing, upper-secondary school students.*

ПРОЦЕССНО-ОРИЕНТИРОВАННЫЙ ПОДХОД К РАЗВИТИЮ ПИСЬМЕННОЙ РЕЧИ НА АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ: КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ И МЕТОДИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ

Абдукаххорова Махлиё Фарходжон кизи

Базовый докторант Наманганского государственного университета

E-mail: makhliyoabdukakhkhoroova@mail.ru

Аннотация. В статье анализируются теоретические основы и методические принципы процессно-ориентированного подхода к развитию навыков письменной речи на английском языке у учащихся 10–11-х классов общеобразовательных школ. Раскрываются когнитивные, лингвистические и коммуникативные особенности письменной речи, а также рассматриваются методические ограничения подхода, при котором обучение письму сводится исключительно к оцениванию качества итогового текста. На основе когнитивной модели процесса письма Л. Флауэр и Дж. Хейса, а также научных взглядов на обучение письменной речи на втором языке раскрывается взаимосвязь таких этапов, как планирование, создание первоначального черновика, пересмотр и доработка текста, редактирование и представление окончательного варианта. Кроме того, обосновываются методические возможности использования обратной связи, самооценивания и совместной работы над текстом с учётом возрастных особенностей и образовательных потребностей учащихся старших классов. Обоснованные в статье методические принципы могут служить теоретической основой для последующих опытно-экспериментальных исследований.

Ключевые слова: письменная речь, навыки письменной речи, обучение английскому языку, процессно-ориентированный подход, когнитивный процесс, планирование, черновик, пересмотр текста, редактирование, учащиеся старших классов.

KIRISH

Globallashuv sharoitida ingliz tilida yozma muloqot qila olish chet tili ta'limining muhim natijalaridan biri hisoblanadi. Yozma nutq orqali o'quvchi o'z fikrini izchil bayon

qiladi, ma'lumotni saralaydi, dalillarni tartibga soladi va muayyan kommunikativ maqsadga muvofiq matn yaratadi. Shu sababli ingliz tilida yozishni o'rgatish faqat grammatik qoidalar, so'z boyligi va imlo me'yorlarini o'zlashtirish bilan cheklanmasligi lozim. U mazmun yaratish, fikrni tashkil etish, matnni o'quvchi yoki adresat ehtiyojiga moslashtirish va yozilgan matnni takomillashtirishni ham qamrab oladi.

10–11-sinf o'quvchilarida yozma nutq ko'nikmalarini rivojlantirish masalasi alohida metodik ahamiyatga ega. Ushbu bosqichda o'quvchilardan nafaqat sodda gaplar tuzish, balki o'z nuqtayi nazarini asoslash, fikrlarni mantiqiy bog'lash, matn tuzilishini saqlash va turli yozma topshiriqlar talablariga rioya qilish kutiladi. Bunday vazifalarni bajarishda til birliklarini bilish muhim bo'lsa-da, ularning o'zi izchil va kommunikativ jihatdan samarali matn yaratishni kafolatlamaydi.

Mazkur muammo yozish jarayonini tashkil etishga e'tiborni kuchaytirishni taqozo etadi. Jarayonga yo'naltirilgan yondashuvda o'quvchining faoliyati faqat tayyor matn bilan emas, balki g'oyalarni shakllantirish, rejalashtirish, qoralama yozish, mazmunni qayta ko'rib chiqish va matnni tahrirlash bosqichlari bilan birgalikda o'rganiladi. British Council materiallarida ham ushbu yondashuv yozishning alohida bosqichlarini o'rgatish va ularning har biriga maqsadli vaqt ajratish bilan tavsiflanadi [1]. Maqolaning maqsadi — 10–11-sinf o'quvchilarining ingliz tilida yozma nutq ko'nikmalarini rivojlantirishda jarayonga yo'naltirilgan yondashuvning konseptual asoslari va asosiy metodik tamoyillarini nazariy jihatdan tahlil qilish.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI

Yozishni jarayon sifatida o'rganishga oid ilmiy qarashlar XX asrning 70–80-yillarida faol shakllana boshlagan. L. Flower va J. Hayes yozuv jarayonining kognitiv modelini ishlab chiqib, rejalashtirish, fikrni matnga aylantirish va qayta ko'rib chiqish jarayonlari qat'iy chiziqli emas, balki takrorlanuvchi tarzda kechishini asoslagan [2]. V. Zamel ingliz tilini ikkinchi til sifatida o'rganayotgan talabalarning yozish jarayonini kuzatib, tajribali yozuvchilar matnni qayta ko'rib chiqishda avvalo mazmun va

g'oyalarga e'tibor qaratishini, kam tajribali yozuvchilar esa ko'proq alohida so'z va jumalardagi xatolarni tuzatish bilan cheklanishini ko'rsatgan [3].

K. Hyland ikkinchi tilda yozishni o'rgatishda yozuvchi, matn va o'quvchi (adresat) omillarini birgalikda hisobga olish zarurligini ta'kidlab, jarayonga yo'naltirilgan ishni janr va topshiriq talablari bilan bog'laydi [4]. R. Badger va G. White mahsulotga, jarayonga va janrga yo'naltirilgan yondashuvlarning kuchli tomonlarini birlashtiruvchi jarayon-janr yondashuvini taklif qilgan [5]. K. Hyland va F. Hyland ikkinchi tilda yozishda o'qituvchi va tengdosh fikr-mulohazasiga oid tadqiqotlarni umumlashtirib, fikr-mulohazaning samarasi uning berilish shakli va o'quvchining undan qanday foydalanishiga bog'liqligini ko'rsatadi [6]. O'zbekistonda J.J. Jalolov chet til o'qitish metodikasida yozuv va yozma nutqni o'rgatish masalalarini nutq faoliyati turlari tizimida ko'rib chiqqan [7]. Biroq jarayonga yo'naltirilgan yondashuvni umumta'lim maktablarining 10–11-sinflarida ingliz tilida yozma nutqni rivojlantirishga tatbiq etishning metodik tamoyillari hali yetarlicha yoritilmagan bo'lib, bu mazkur tadqiqotning dolzarbligini belgilaydi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Maqolada ilmiy adabiyotlarni nazariy tahlil qilish, qiyosiy tahlil, umumlashtirish va metodik talqin usullaridan foydalanildi. Tahlilning asosiy nazariy manbalarini L. Flower va J. Hayesning yozuv jarayoniga oid kognitiv modeli, K. Hylandning ikkinchi tilda yozishni o'rgatish bo'yicha qarashlari hamda British Council tomonidan taqdim etilgan jarayonga yo'naltirilgan yozuv metodikasiga oid materiallar tashkil etdi [1; 2; 4]. Ushbu manbalar maktab o'quvchilarida yozma nutqni rivojlantirish muammosiga bevosita tatbiq etilishi mumkin bo'lgan nazariy va metodik jihatlarni aniqlash maqsadida tahlil qilindi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Yozma nutqni rivojlantirishning konseptual asoslari. Yozma nutq murakkab faoliyat bo'lib, unda lingvistik bilimlar bilan bir qatorda mazmunni rejalashtirish,

fikrlarni tanlash, ularni mantiqiy ketma-ketlikda joylashtirish va o'quvchi uchun tushunarli shaklda ifodalash jarayonlari ham ishtirok etadi. Yozuvchi matn yaratish davomida o'z maqsadini, mavzuni, mavjud bilimlarini va adresatning ehtiyojlarini hisobga oladi. Shu jihatdan yozish tayyor til birliklarini ketma-ket qo'llashdan ko'ra kengroq mazmun kasb etadi. Flower va Hayes yozish jarayonini kognitiv faoliyat sifatida izohlab, yozuvchining maqsad qo'yishi, rejalashtirishi, matn yaratishi va yozilganini qayta ko'rib chiqishiga e'tibor qaratadi [2]. Ushbu qarash yozishni oldindan belgilangan, qat'iy ketma-ketlikdagi amallar yig'indisi sifatida emas, balki yozuvchi ehtiyojga qarab turli jarayonlarga qayta murojaat qiladigan faoliyat sifatida tushunishga asos bo'ladi.

Mazkur nazariy nuqtayi nazardan kelib chiqib, 10–11-sinf o'quvchilariga yozma nutqni o'rgatishda faqat tayyor matndagi xatolarni aniqlashga e'tibor qaratish yetarli emas. O'quvchi matn yozishga kirishishdan oldin nima haqida yozishini, asosiy fikrini qanday ifodalashini va matn qismlarini qanday bog'lashini aniqlashi kerak. Dastlabki qoralama yaratilgach esa uning mazmuni, mantiqiy izchilligi va til vositalari qayta ko'rib chiqiladi. Hyland ikkinchi tilda yozishni o'rgatishda matn yaratish strategiyalari bilan bir qatorda janr xususiyatlari, topshiriq talablari, fikr-mulohaza va baholash masalalariga ham e'tibor qaratadi [4]. Bu yondashuv maktab ta'limi uchun muhim metodik xulosaga olib keladi: o'quvchi yozish jarayonini o'zlashtirish bilan birga, aynan qanday matn yozayotgani va ushbu matn qanday kommunikativ vazifani bajarishini ham anglab borishi lozim.

Demak, jarayonga yo'naltirilgan yondashuvning konseptual asosini uchta o'zaro bog'liq jihat tashkil etadi: yozishni kognitiv faoliyat sifatida tushunish, matnni kommunikativ maqsadga muvofiq yaratish va yozilgan matnni izchil takomillashtirish. Bu jihatlar ingliz tilida yozma nutq ko'nikmalarini rivojlantirishning yagona metodik tizimida uyg'unlashishi zarur.

Mahsulotga va jarayonga yo'naltirilgan yondashuvlarning metodik farqlari.

Mahsulotga yo'naltirilgan yondashuvda asosiy e'tibor yozuvning yakuniy natijasiga,

ya'ni tayyor matnning grammatik, leksik, imloviy va kompozitsion talablariga muvofiqligiga qaratiladi. Bunda namunaviy matnni tahlil qilish, uning tuzilishini o'rganish va shu asosda o'xshash matn yaratish kabi usullar qo'llanishi mumkin. Bunday ish shakllari o'quvchilarga matn tuzilishi va til me'yorlarini o'zlashtirishda yordam beradi. Biroq ta'lim faqat yakuniy mahsulotni tekshirish bilan cheklansa, o'quvchining fikrni qanday shakllantirgani, mazmunni qanday tashkil etgani va dastlabki matnini qanday takomillashtirgani yetarlicha e'tiborga olinmasligi mumkin. Xatolarni yakuniy ish topshirilgandan keyin ko'rsatish ham o'quvchiga ularni ayni yozish jarayonida tahlil qilish va tuzatish imkoniyatini bermaydi. British Council metodik materiallarida fikr-mulohazaning qoramalar orasida berilishi yozish jarayonini qo'llab-quvvatlashning muhim jihati sifatida ta'kidlanadi [1].

Jarayonga yo'naltirilgan yondashuvda esa yakuniy matn muhimligicha qoladi, biroq unga olib boradigan faoliyat ham o'qitishning alohida maqsadiga aylanadi. O'quvchi matn yaratish davomida g'oyalarni shakllantirish, reja tuzish, dastlabki variantni yozish, mazmunni qayta ko'rib chiqish va til jihatidan tahrirlashni o'rganadi. O'qituvchi faqat tayyor ishni baholovchi emas, balki jarayonning tegishli bosqichlarida yo'naltiruvchi va yordam beruvchi vazifasini bajaradi.

Shu bilan birga, ikki yondashuvni bir-biriga mutlaqo qarama-qarshi qo'yish to'g'ri emas. Yuqori sinf o'quvchilarida yozma nutqni samarali rivojlantirish uchun namunaviy matnlar, grammatik mashqlar va aniq baholash mezonlari jarayonga yo'naltirilgan ish bilan uyg'unlashtirilishi mumkin. Bunda asosiy farq mazkur vositalarning mavjudligida emas, balki ular yozish jarayonida qanday maqsadda va qaysi bosqichda qo'llanishidadir [5].

Jarayonga yo'naltirilgan yozuvning asosiy bosqichlari. Jarayonga yo'naltirilgan metodikada ko'pincha quyidagi faoliyat bosqichlari ajratiladi: yozishdan oldingi tayyorgarlik, dastlabki qoralama yaratish, matnni qayta ko'rib chiqish, tahrirlash va yakuniy variantni taqdim etish [1]. Ularni metodik rejalashtirishda alohida bosqichlar

sifatida ko'rsatish mumkin, ammo amaliy yozish faoliyatida ular doimo qat'iy ketma-ketlikda kechmaydi. Masalan, matnni qayta o'qish davomida o'quvchi dastlabki rejasiga qaytishi yoki yangi fikr paydo bo'lgach, matnning ayrim qismlarini qayta yozishi mumkin [2].

Dastlab, yozishdan oldingi tayyorgarlik bosqichida o'quvchilar mavzu bilan tanishadi, mavjud bilimlarini faollashtiradi, g'oyalarni to'playdi va ularni tartibga soladi. Aqliy xarita tuzish, savol-javob, kalit so'zlarni guruhlash, mavzuga oid qisqa matnni o'qish va reja tuzish kabi topshiriqlar shu bosqichda qo'llanishi mumkin. Masalan, "Should school students use digital devices for learning?" mavzusida fikr bildirishdan oldin o'quvchilar ijobiy va salbiy jihatlarni ajratib, har bir fikr uchun dalil yoki misol tayyorlaydi.

Ikkinchi bosqich hisoblangan dastlabki qoralama yaratishda o'quvchi yig'ilgan g'oyalarni matnga aylantiradi. Ushbu bosqichning asosiy vazifasi fikrlarni muayyan tuzilma asosida ifodalashdir. O'qituvchi o'quvchiga kirish, asosiy qism va xulosa o'rtasidagi bog'lanishni saqlash, mavzudan chetga chiqmaslik hamda fikrlarni mantiqiy tartibda bayon etishda yordam beradi. Dastlabki qoralamada barcha til xatolarini darhol bartaraf etishni talab qilish o'rniga, avvalo mazmun va matnning umumiy tashkil etilishiga e'tibor berish maqsadga muvofiq.

Uchinchi bosqich, ya'ni qayta ko'rib chiqish jarayonida matnning mazmuni, dalillarning yetarliligi, fikrlar o'rtasidagi bog'lanish va kommunikativ maqsadga muvofiqligi tahlil qilinadi. O'quvchi o'ziga "Asosiy fikrim tushunarlimi?", "Dalillarim yetarlimi?", "Paragraflar bir-biriga mantiqan bog'langanmi?" kabi savollarni berishi mumkin. Juftlikda ishlash jarayonida sinfdoshi matnning tushunarli va izchil jihatlari, shuningdek, aniqlashtirish talab qiladigan o'rinlari haqida fikr bildiradi.

To'rtinchi bosqich bo'lgan tahrirlashda grammatik shakllar, so'z tanlovi, imlo, tinish belgilari va gaplarning tuzilishi tekshiriladi. Qayta ko'rib chiqish bilan tahrirlash o'zaro bog'liq bo'lsa-da, metodik jihatdan ular turli vazifalarni bajaradi: birinchisi

ko'proq mazmun va tuzilishga, ikkinchisi esa til me'yorlariga qaratiladi. Bunday farqlash o'quvchiga matnni qanday tartibda takomillashtirishni tushunishga yordam beradi.

So'nggi bosqichda, ya'ni yakuniy variantni taqdim etishda o'quvchi qayta ishlangan matnni belgilangan formatda topshiradi yoki auditoriyaga taqdim qiladi. Yakuniy baholashda nafaqat til xatolari, balki topshiriq talabiga muvofiqlik, mazmunning izchilligi, matn tuzilishi va adresatga moslik ham hisobga olinishi lozim. Shu tariqa yakuniy matn oldingi bosqichlarda amalga oshirilgan ishlarning natijasi sifatida qaraladi.

Yuqori sinflarda yondashuvni qo'llashning metodik tamoyillari. Jarayonga yo'naltirilgan yondashuvni yuqori sinflarda qo'llash umumiy nazariy bosqichlarni o'quvchilarning ta'lim ehtiyojlari va topshiriq xususiyatlariga moslashtirishni talab qiladi. Bunda quyidagi metodik tamoyillar muhim ahamiyat kasb etadi.

Birinchidan, kommunikativ maqsadga yo'naltirilganlik tamoyili. Har bir yozma topshiriq o'quvchiga nima uchun, kimga va qanday vaziyatda yozayotganini anglash imkonini berishi kerak. Shaxsiy fikr bildirish, maktab tadbiri haqida xabar tayyorlash, muayyan masala yuzasidan dalillangan fikr yozish yoki rasmiy elektron xat tuzish kabi topshiriqlar matnning maqsadi va adresatini aniq belgilashga yordam beradi [8].

Ikkinchidan, bosqichma-bosqich qo'llab-quvvatlash tamoyili. O'qituvchi topshiriqni bir yo'la bajarishni talab qilish o'rniga, uni kichik va tushunarli vazifalarga ajratadi. Masalan, avval mavzu yuzasidan g'oyalar to'planadi, keyin reja tuziladi, undan so'ng qoralama yoziladi va oxirida matn takomillashtiriladi. O'quvchilarning tayyorgarlik darajasiga qarab reja namunalari, bog'lovchi birliklar ro'yxati yoki savol ko'rinishidagi yo'riqnomalar berilishi mumkin. Bunday yordam o'quvchining mustaqil ishlashiga bosqichma-bosqich o'tishni ko'zda tutadi.

Uchinchidan, qayta ko'rib chiqish va takomillashtirish tamoyili. O'quvchiga birinchi qoralama yakuniy natija emasligi, matnni qayta ishlash yozish faoliyatining tabiiy qismi ekanligi tushuntirilishi kerak. Bunda tuzatishlar faqat xatolarni yo'qotishga

emas, balki fikrni aniqroq ifodalash, dalillarni yaxshilash va matn tuzilishini takomillashtirishga ham qaratiladi.

To'rtinchidan, mazmunli fikr-mulohaza tamoyili. O'qituvchi fikr-mulohazasi o'quvchiga matnining kuchli jihatlarini va keyingi takomillashtirish yo'nalishlarini anglash imkonini berishi lozim. "Yaxshi" yoki "xato" kabi umumiy baholardan ko'ra, "asosiy fikringiz aniq, lekin ikkinchi dalilni misol bilan mustahkamlang" singari aniq tavsiyalar ko'proq yo'naltiruvchi ahamiyatga ega [6]. Juftlikda fikr almashish ham oldindan belgilangan mezonlar asosida tashkil etilishi kerak.

Beshinchidan, o'zini o'zi baholash va refleksiya tamoyili. O'quvchilar o'z matnini tekshirish uchun qisqa nazorat ro'yxatidan foydalanishi mumkin. Unda mavzuga muvofiqlik, asosiy fikrning aniqligi, paragraflarning izchilligi, bog'lovchi vositalarning qo'llanishi va grammatik to'g'rilik kabi mezonlar aks ettiriladi. Yozishdan keyingi refleksiyada o'quvchi qaysi bosqichda qiynalganini va keyingi topshiriqda nimani yaxshilashini qayd etadi [9].

Oltinchidan, mazmun va til aniqligini uyg'un rivojlantirish tamoyili. Jarayonga yo'naltirilgan yondashuv grammatik to'g'rilikni ikkinchi darajaga tushirmaydi. Aksincha, mazmunni shakllantirish va matnni tahrirlash vazifalarini farqlash orqali til me'yorlariga maqsadli e'tibor qaratish imkonini beradi. O'quvchi dastlab fikrini ifodalashga, keyingi bosqichda esa uni grammatik va leksik jihatdan aniqroq bayon etishga yo'naltiriladi.

Yettinchidan, individual va hamkorlikdagi faoliyatni uyg'unlashtirish tamoyili. Mustaqil yozish o'quvchining shaxsiy fikrini ifodalash imkonini bersa, juftlikda matnni ko'rib chiqish boshqa o'quvchining nuqtayi nazarini anglashga yordam beradi. Biroq tengdoshlar fikr-mulohazasi o'qituvchi ko'magini to'liq almashtirmaydi; uning vazifasi o'quvchilarni matnni mezonlar asosida tahlil qilishga o'rgatishdir.

MUHOKAMA

Jarayonga yo'naltirilgan yondashuvda baholash faqat yakuniy matn uchun qo'yiladigan ball bilan chegaralanmasligi lozim. O'quvchining reja tuzishi, qoralama yaratishi, fikr-mulohazadan foydalanishi va matnini qayta ishlashi ham o'qitish jarayonida kuzatilishi mumkin. Bunda har bir bosqich uchun alohida ball berish majburiy emas; asosiy maqsad o'quvchining yozish faoliyatini tushunish va unga kerakli metodik yordamni ko'rsatishdir.

Baholash mezonlari bir necha yo'nalishni qamrab olishi mumkin: topshiriq maqsadiga muvofiqlik, mazmunning to'liqligi, matnning mantiqiy va kompozitsion izchilligi, leksik-grammatik vositalardan foydalanish hamda imlo va tinish belgilariga rioya qilish. Mezonlar topshiriq turiga moslashtirilishi va o'quvchilarga yozishdan oldin tushuntirilishi kerak. Masalan, dalillangan fikr matni uchun pozitsiyaning aniqligi va dalillarning asoslanganligi muhim bo'lsa, elektron xat uchun adresatga mos uslub va kommunikativ maqsadning bajarilishi ustuvor bo'lishi mumkin.

O'quvchi matnining birinchi va keyingi variantlarini qiyoslash o'zgarishlarni ko'rish imkonini beradi. Biroq matnning yaxshilanishi faqat grammatik xatolar sonining kamayishi bilan o'lchanmasligi kerak. Mazmunning aniqlashuvi, dalillarning kuchayishi, paragraflarning mantiqiy bog'lanishi va matnning o'quvchi uchun tushunarli bo'lishi ham hisobga olinishi lozim.

Yozma ishlar to'plami yoki portfolio o'quvchining turli topshiriqlar bo'yicha qoralamalari va yakuniy variantlarini saqlashga xizmat qilishi mumkin. Bu vosita o'qituvchiga o'quvchining qaysi jihatlarda muntazam qiyinchilikka duch kelayotganini aniqlash va keyingi mashg'ulotlarni rejalashtirish imkonini beradi. Portfolio o'z-o'zidan samaradorlikni kafolatlamaydi; uning pedagogik qiymati saqlangan materiallarning tahlil qilinishi va natijalarning keyingi o'qitish qarorlarida qo'llanishiga bog'liq.

Tahlil qilingan nazariy qarashlar jarayonga yo'naltirilgan yondashuvni 10–11-sinf o'quvchilarining ingliz tilida yozma nutq ko'nikmalarini rivojlantirish uchun metodik

jihtadan asosli yo'nalish sifatida ko'rib chiqish imkonini beradi. L. Flower va J. Hayes modeli yozishni kognitiv jarayonlar bilan bog'liq holda izohlasa, Hylandning ishlari ikkinchi tilda yozishni o'rgatishda matn janri, yozish strategiyalari va fikr-mulohazaning o'rnini yoritadi [2; 4]. British Council materiallari esa nazariy g'oyalarni dars jarayonida qo'llash mumkin bo'lgan amaliy bosqichlar bilan bog'laydi [1]. Mazkur manbalar turli vazifalarni bajaradi: kognitiv model yozuv jarayonining nazariy mohiyatini tushuntiradi, ikkinchi tilda yozish metodikasi yozma topshiriqlarni o'rgatish masalalarini kengaytiradi, amaliy metodik materiallar esa bosqichlarni tashkil etish bo'yicha tavsiyalar beradi. Ularni birgalikda talqin qilish yuqori sinf o'quvchilarida yozishni faqat yakuniy mahsulotni baholashga asoslangan faoliyat sifatida emas, balki boshqariladigan va qayta ko'rib chiqiladigan ta'lim jarayoni sifatida tashkil etish zarurligini ko'rsatadi.

Shu bilan birga, ushbu nazariy tahlil jarayonga yo'naltirilgan yondashuvning O'zbekiston maktablaridagi 10–11-sinf o'quvchilari uchun samaradorligini tajriba yo'li bilan isbotlangan deb hisoblashga asos bermaydi. Bunday xulosaga kelish uchun maktab sharoitida maxsus tajriba-sinov ishlarini tashkil etish, o'quvchilarning boshlang'ich va yakuniy yozma ishlarini bir xil mezonlar asosida tahlil qilish hamda olingan natijalarni tegishli usullar bilan tekshirish zarur. Demak, maqolada asoslangan metodik tamoyillar keyingi empirik tadqiqotlar uchun nazariy va metodik asos vazifasini bajaradi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Jarayonga yo'naltirilgan yondashuv ingliz tilida yozma nutqni rivojlantirishni faqat yakuniy matn sifatini tekshirish bilan cheklemasdan, matn yaratish davomida bajariladigan kognitiv, lingvistik va kommunikativ faoliyatni ham ta'lim maqsadiga aylantiradi. Uning nazariy asoslari yozishni rejalashtirish, matn yaratish va qayta ko'rib chiqish bilan bog'liq jarayonlar orqali tushuntirish imkonini beradi. 10–11-sinf o'quvchilari bilan ishlashda kommunikativ maqsadga yo'naltirilganlik, bosqichma-bosqich qo'llab-quvvatlash, mazmunni qayta ko'rib chiqish, aniq fikr-mulohaza, o'zini o'zi baholash mazmun va til aniqligini uyg'un rivojlantirish hamda individual va

hamkorlikdagi faoliyatni uyg'unlashtirish tamoyillari muhimdir. Ushbu tamoyillar yozish topshiriqlarini izchil tashkil etish, o'quvchiga o'z matnini takomillashtirish yo'llarini ko'rsatish va baholashni o'qitish jarayoni bilan bog'lash imkonini beradi.

Shunday qilib, jarayonga yo'naltirilgan yondashuvni yuqori sinflarda qo'llash tayyor matnni tekshirishdan yozish jarayonini maqsadli tashkil etishga o'tishni anglatadi. Uning O'zbekiston umumta'lim maktablarining 10–11-sinflaridagi amaliy samaradorligi esa o'quv dasturlari, mavjud ta'lim sharoitlari va o'quvchilarning yozma ishlarini tahlil qilish asosida alohida tekshirilishi lozim.

Tadqiqot natijalaridan kelib chiqib, ingliz tili o'qituvchilari uchun yozma topshiriqlarni bosqichma-bosqich tashkil etishga oid metodik tavsiyalar ishlab chiqish, darslik va o'quv qo'llanmalaridagi yozma topshiriqlarni rejalashtirish, qoralama yozish va qayta ko'rib chiqish bosqichlarini qamrab oladigan tarzda boyitish hamda o'quvchilar uchun topshiriq turiga mos baholash mezonlari va o'zini o'zi tekshirish varaqalarini tayyorlash maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. British Council. Process writing // TeachingEnglish. – URL: <https://www.teachingenglish.org.uk/professional-development/teachers/teaching-knowledge-database/n-p/process-writing> (murojaat sanasi: 21.10.2026).
2. Flower L., Hayes J.R. A Cognitive Process Theory of Writing // College Composition and Communication. – 1981. – Vol. 32, No. 4. – P. 365–387. – DOI: 10.2307/356600.
3. Zamel V. The Composing Processes of Advanced ESL Students: Six Case Studies // TESOL Quarterly. – 1983. – Vol. 17, No. 2. – P. 165–187.
4. Hyland K. Second Language Writing. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003. – 299 p.
5. Badger R., White G. A Process Genre Approach to Teaching Writing // ELT Journal. – 2000. – Vol. 54, No. 2. – P. 153–160. – DOI: 10.1093/elt/54.2.153.
6. Hyland K., Hyland F. Feedback on Second Language Students' Writing // Language Teaching. – 2006. – Vol. 39, No. 2. – P. 83–101.
7. Jalolov J.J. Chet til o'qitish metodikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2012.
8. Nation I.S.P. Teaching ESL/EFL Reading and Writing. – New York: Routledge, 2009.
9. Harmer J. How to Teach Writing. – Harlow: Pearson Education Limited, 2004.